

Росіяни, білоруси, поляки і болгари в сучасній Україні: реалії та перспективи розвитку (за результатами соціологічного дослідження)

В. Євтух, Л. Аза, А. Ручка, К. Чернова

EVTUH, S. - AZA, L. - RUČKAY, A. - DRAFT, K. Russians, Belarusians, Poles and Bulgarians in Ukraine today: reality and prospects of development (the results of sociological survey). Individual and Society, 2001, Vol. 4, No. 3.

The results of an ethnosociological research under discussion illustrate poliethnic character of Ukrainian society. In the context of real functioning of ethnic minorities the following questions are their ethnocultural and ethnoligustic identifications, legal protection of minorities, ethnic integration and interethnic communication. The attention is drawn also to prospects of maintenance and development of ethnocultural originality of different ethnonational structure's of Ukrainian society.

Ethnosociological research. Ukrainian society. Ethnic minorities.

Україна є державою з поліетнічним складом населення. У відповідності до новітнього українського законодавства представникам усіх національностей, що проживають на її території, гарантовані рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Конституція України наголошує: „Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичній свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, масової та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України“ (стаття 11). У контексті концепції багатокультурності стає доцільним розгляд сучасного стану та перспектив розвитку таких чисельних етнічних спільнот України, як росіяни, білоруси, поляки і болгари (за станом на кінець 1990-х років, n = 600).

Росіяни

Росіяни - найчисельніша етнічна спільнота в Україні - понад 11,3 млн чоловік, або 22,1% всього населення. У містах мешкають більш як 9,94 млн росіян, або 29% всього міського населення країни, в селах 1,4 млн чоловік, або 8,2% всього сільського населення. Крім Автономної Республіки Крим, де росіяни становлять 67% всього населення півострова, найбільше їх у Луганській (45%), Донецькій (44%), Харківській (33%), Запорізькій (32%), Одеській (27%), Дніпропетровській (24%). На 1000 осіб у віці 15 років і старше вищу освіту мають 158 чоловік, середню спеціальну - 218, середню загальну - 301. Російська спільнота має досить широкі можливості задоволення своїх етнокультурних потреб, порівняно з іншими етнічними спільнотами. Цьому сприяють передовсім канали культурної інформації Росії: телебачення, радіо, періодика, книги, кіно тощо. Так, 99% фільмів українського кінопрокату демонструється російською мовою. Щороку в Україні виходить російською мовою близько 40 відсотків всіх видань. Більше ніж 1,5 тисячі газет, що видаються в Україні, друкуються російською мовою. Станом на 1 січня 1997 р. в Україні видається 1356 російськомовних газет і журналів, у тому числі: 10 видань, засновниками яких є російські общини, а також 510 двомовних російсько-українських видань. Значна частина з них постійно отримують в Україні державну підтримку. В Україні транслюються програми Громадського Російського телебачення. Майже дві третини загального обсягу ефірного часу на теле- і радіоканалах зайняті передачами і фільмами, які

трансляються російською мовою. Культурно-мистецькі запити росіян задовольняють 13 державних російських театрів, 90 театрів-студій, дитячі лялькові театри, 3 з яких мають статус російськомовних, а 25 дають вистави українською і російською мовою. З 21 тис. 245 денних загальноосвітніх навчальних закладів, в яких навчається близько 6 787 858 учнів - 2 561 шкіл з російською мовою навчання, кількість учнів в яких складає 2 313 901. Крім того, існує ще 2,342 змішаних шкіл, 2,339 з них двомовні - українсько-російські (1945,6 учнів), російсько-угорські (1608 учнів), російсько-румунські (1900), російсько-молдовські (3145 уч.), російсько-кримськотатарські (5516 уч.), інші - тримовні: українсько-російсько-угорські (1330 уч.), українсько-російсько-польські (1305 уч.). Загальна кількість російських класів у загальноосвітніх закладах становить 1228,4 тис., або 36,7% усіх класів. Близько 120 тис. дітей вивчають російську мову факультативно. Фахівців з російської мови та літератури готують в 11 ун і верситетах і 20 педагогічних університетах та інститутах країни. Етнокультурні інтереси росіян в Україні представляють понад 20 громадських товариств і об'єднань, з них 2 - Українське товариство російської культури „Русь“ і Пушкінське товариство України мають статус всеукраїнських. Ці товариства входять до Ради представників громадських об'єднань національних меншин, яка функціонує при Державному комітеті України у справах національностей та міграції. Російські товариства здійснюють значну роботу в галузі пропаганди російської мови і культури, зміцненню українсько-російських зв'язків у сфері економіки і культури. Київське національно-культурне просвітницьке товариство „Русское собрание“ видає газету „Русское собрание“, з ініціативи його членів було видано книгу російських поетів, що живуть в Україні „Какие мы? Попробуем понять...“.

Білоруси

В Україні проживає 440045 білорусів - 0,9% всього населення країни (за результатами перепису населення 1989 р.), це третя за чисельністю національна меншина держави. Білоруси дисперсно розселені по всій території України. Найбільше їх проживає в Донецькій обл. - 76,935 тис. чол. (17,5% усіх білорусів України), в Криму - 50,1 тис., Дніпропетровській області - 49,5 тис., в Києві - 25,3 тис., Луганській області - 33,5 тис., Харківській області - 22,9 тис. чоловік. Питома вага городян в цій етнічній групі сягає майже 80%. Значна частина селян - білорусів проживає в Кіровоградській (42,3%), Миколаївській (36,1%) та Полтавській областях (32,3%). Взагалі в містах живе 349 тис. білорусів, або 1% всього міського населення країни, в селах - майже 91 тис. чоловік (0,5% всього сільського населення країни). Білоруська меншина України має досить високий рівень освіти - доля білорусів з вищою освітою становить більше 11%, серед працездатного білоруського населення - 14,4%. На 1000 чоловік у віці 15 років і старше вищу освіту мають 116 чоловік, середню спеціальну - 198, середню загальну - 229. За показниками рівня освіченості білоруська меншина посідає четверте місце серед інших етнічних спільнот України (опісля євреїв, росіян та українців). Етнокультурні інтереси білорусів в Україні представлені рядом національно-культурних товариств, зокрема, в м. Запоріжжі - товариство білоруської мови ім. Максима Богданова, в Ялті - Білоруське культурно-освітнє товариство, у Львові - товариство „Белая Русь“ ім. Ф.Скорини, в Харкові - регіональна національно-культурна освітянська організація „Белая Русь“, в Києві - національно-культурне товариство „Беларусь“. Виходять газети „Береги Тавриди“ та „Білорус Галичини“.

Поляки

В Україні проживає 219,2 тис. поляків. У містах - 148,2 тис. (0,4% всього міського населення країни), в селах - 71 тис. осіб (0,4% всього сільського населення країни). Найбільше їх мешкає в Житомирській області - 69,4 тис. чоловік (31,7% їхньої загальної кількості), Хмельницькій - 36,6 тис. чол. (16,7%), Львівській - 26,8 тис. чол. (12,3%) і в м. Києві - 10,4 тис. чол. (4,8%). На 1000 поляків у віці 15 і більше років мають вищу освіту 69 чол., середню спеціальну - 145, середню загальну - 286. На підставі двосторонньої угоди, яка укладена на 5 років, співробітничать міністерства освіти України та Республіки Польща. У межах цієї угоди працює спільна українсько-польська комісія експертів над змістом підручників з історії, географії, літератури для загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв з польською мовою навчання. У 1996/97 н. р. в Україні польську мову вивчає 4231 учень. З них у трьох школах з польською мовою навчання - 681 учень, у чотирьох змішаних школах - 286 учнів. Причому польську мову як предмет вивчає 1241 учень, факультативно - 1929 учнів. Так, у Львівській області освітні потреби дітей польської національності задовольняють три школи з польською мовою сш № 10 м. Львова (15 класів - 340 учнів), сш № 24 м. Львова (13 класів - 309 учнів). У 1998 році учні денних середніх навчальних закладів склали 1109 чол. Початкова школа с. Стрілецьке Мостиського р-ну (3 класи - 32 учні). Крім того, у м. Мостиське функціонують 8 класів з польською мовою навчання - 1184 учні. Таким чином, польською мовою в Львівській обл. навчаються 865 учнів у 39 класах. Крім того, у Волинській, Вінницькій, Львівській, Житомирській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій обл. функціонує 10 недільних шкіл, в яких навчається близько 2 тис. учнів.

Для забезпечення навчально-виховних закладів кадрами і сприяння вивченню польської мови понад 550 випускників середніх загальноосвітніх шкіл України здобувають вищу освіту в Польщі, що обумовлено міждержавною Угодою про співробітництво в галузі науки та освіти, укладеної в 1992 р. Поповненням загону вчителів польської мови стануть 29 випускників Львівського університету та 50 - Дрогобицького педагогічного інституту. Для задоволення потреб у педагогічних кадрах та розвитку полоністики в Україні готуються спеціалісти на кафедрах славістики Львівського, Київського, Прикарпатського університетів. Підготовку вчителів польської мови за спеціальністю „Українська мова, література і польська мова“ проводять Український педагогічний університет у Києві, Житомирський і Дрогобицький педагогічні інститути. Щорічно в Україні працює семінар вчителів польської мови за участю методистів із Республіки Польща. Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України у м. Києві та видавництво „Каменярь“ у м. Львові випускають польською мовою підручники, художню і дитячу літературу. Виходять польською мовою газети „Дзєннік Кїївські“ (додаток до газети „Голос України“), „Газета Львувська“, „Замкова гора“ (м. Житомир), „Бердичівська мозаїка“, „Радість віри“ (м. Дрогобич), („Криниця“) (м. Київ). Здійснюються радіо- і телепередачі польською мовою. У Житомирській області річний обсяг таких передач становить на телебаченні 9 годин, а на радіомовленні 6 годин 20 хвилин. Поліпшується якість бібліотечного обслуговування в місцях проживання поляків. У Києві засновано бібліотеку польської літератури. На її базі успішно працюють літературно-мистецький салон „Пшиязнь“ та ляльковий театр для дітей. У фондах бібліотек системи Міністерства культури України нараховується близько 80,6 тис. примірників книг польською мовою.

В Україні діє 21 зареєстроване громадське об'єднання, що представляють інтереси поляків. Переважна більшість польських товариств діє в Хмельницькій, Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській, Житомирській областях та м. Києві. Серед згаданих об'єднань - 2 мають всеукраїнський статус. Це: Спілка поляків в Україні, яка має відділення в 12 областях та м. Києві та Федерація польських організацій в Україні - 47 філій останньої охоплюють 16 областей та м. Київ. У 9 областях діють 57 самодіяльних польських хорів, танцювальних ансамблів, оркестрів народних інструментів, 4 театри. Гурт „Полїські соколи“ з Житомира, удостоєний звання народного хору України. Польський народний театр зі Львова виїздив з гастролями до осередків в Україні, а також до Польщі, Білорусі, Литви, Німеччини, Великобританії. На території Житомирської, Хмельницької, Львівської, Вінницької, Тернопільської областей, де проживає дві третини всіх поляків в Україні, знаходиться 54% усіх громад Римсько-католицької церкви (РКЦ) в Україні. В країні функціонує також 3 духовних навчальних заклади РКЦ: Київський католицький коледж, Кам'янець-Подільська духовна семінарія. Церква має 193 недільні школи. Два костела функціонують в м. Києві, відкрито „Польський дім“.

Болгари

Зараз в Україні (за останнім переписом 1989 р.) проживає 233 тис. 800 болгар (в 1959 р. їх нараховувалось 219 тис. 409 чол.). Болгари розселені в Одеській обл. - 165,8 тис. (70,9%), Донецькій - 7,2 тис. (3,1%), Дніпропетровській - 2,7 тис. (1,2%), Запорізькій - 34,6 тис. (14,8%), Луганській - 2,6 тис. (1,1%), Миколаївській - 7,1 тис. (3,0%), Автономній Республіці Крим - 2,2 тис. (0,9%). У містах живе 99,7 тис. болгар (0,3% усього міського населення країни), в селах - 134,1 тис. (0,8% усього сільського населення.). На 1 тис. чол. болгарського населення мають вищу освіту 66 чол., середню спеціальну - 146, середню загальну - 291. В рамках Угоди між Міністерством освіти України і Міністерством освіти і науки Республіки Болгарія, яка передбачає підготовку та перепідготовку фахівців, обмін викладачами та науковцями для читання лекцій, обмін учнями і студентами, вчителями для вивчення мови і літератури, традицій і звичаїв українців і болгар. В Україні створюються умови для опанування болгарами рідної мови. Болгарську мову як предмет у загальноосвітніх навчально-виховних закладах країни у 1993/94 навчально-виховних закладах країни у 1993/94 навчальному році вивчало 5196 учнів, у 1994/95 році - 7746. На сьогодні в школах України 9318 учнів вивчають болгарську мову як предмет, 1648 - факультативно, для 18 учнів болгарська є мовою навчання. У 1993 р. в м. Болграді відкрито болгарсько-українську гімназію. В Одеській обл. в 40 школах діє 96 факультативних груп по вивченню болгарської мови, у Запорізькій - у 16 школах - 47 факультативних груп, у Миколаївській - 2 групи. Крім того, діють 3 недільних школи, в яких займаються 62 особи. У 1998 році болгарська мова є мовою навчання для 74 учнів. Удосконалюється система підготовки та перепідготовки кадрів. В Ізмаїльському та Бердянському педінститутах, Львівському університеті здобувають спеціальність вчителі болгарської мови і літератури. В Одеському університеті ім. Мечникова ведеться факультативно вивчення болгарської мови і літератури. Вчителів початкових класів з болгарською мовою навчання готують в Білгород-Дністровському педучилищі. За останні 4 роки в Болгарії пройшли перепідготовку і підвищення кваліфікації 805 вчителів різних категорій та керівників навчальних закладів. Крім того, в Болгарії навчається понад 600 студентів з числа українських болгар.

Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України в м. Києві та видавництво „Маяк“ в м. Одесі випускають болгарською мовою підручники, художню й дитячу літературу. У книжкових фондах бібліотек системи Міністерства культури України нараховується близько 12,1 тис. примірників книжок болгарською мовою. Державою створено необхідні умови для задоволення потреб болгар у засобах масової інформації. Річний обсяг телепередач болгарською мовою становить в Одеській області 18 годин, в Криму - 16 годин; радіопередач - 36 годин. В Одесі виходить болгарською мовою щотижневик „Роден край“ - додаток до газети Верховної Ради України „Голос України“. Також в Одесі виходять газети „Радолюбіє“, „Комбана“, журнал „Етнологія та історія болгар на Україні“. Кримське товариство болгар ім. Хілендарського видає газету „Ізвор“. У фондах масових бібліотек Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської областей нараховується близько 12 тис. примірників книг болгарською мовою. Інтереси в Україні представляють національно-культурні товариства, що діють в м. Києві, Одеській, Миколаївській, Запорізькій областях та Автономній Республіці Крим. У 1993 у м. Одесі було створено Асоціацію болгарських національно-культурних товариств і організацій України, яка об'єднала 8 товариств. Культурно-мистецьке життя болгар представляють 107 самодіяльних художніх колективів. У с. Делени Арцизького району Одеської області створено фольклорно-етнографічний центр „Старовинна болгарська хата“. У с. Тернівка Миколаївської області розпочато створення болгарського народного музею - етнографічного центру.

1. Демоетносоціальні характеристики росіян, білорусів, поляків і болгар

Статевіковий склад виборки. У вибірковій сукупності росіян чоловіки склали 46,4%, жінки - 53,6%, білорусів, відповідно: 44,7% і 55,3%, поляків: 44,2% і 55,8%, болгар: 52,0% і 48,0%. За віком розподіл опитаних етносів виявився наступним:

- До 30 років: 21,0% росіян, 20,7% білорусів, 17,0% поляків, 19,7% болгар;
- 31-40 років: 22,5% росіян, 20,7% білорусів, 18,4% поляків, 21,7% болгар;
- 41-50 років: 20,5% росіян, 18,7% білорусів, 23,1% поляків, 19,7% болгар;
- 51-60 років: 21,2% росіян, 23,3% білорусів, 19,7% поляків, 26,3% болгар;
- 61 рік і більше: 13,9% росіян, 16,7% білорусів, 21,8% поляків, 12,5% болгар.

Освіта. За рівнем освіти опитані етноси мають наступний вигляд:

- Неповну середню освіту мають - 15,2% росіян, 22,0% білорусів, 27,2% поляків, 30,3% болгар;
- Середню - 29,1% росіян, 27,3% білорусів, 21,1% поляків, 31,2% болгар;
- Сер./спеціальну - 37,1% росіян, 35,3% білорусів, 34,7% поляків, 25,7% болгар;
- Незакінчену вищу, вищу - 18,5% росіян, 15,3% білорусів, 17% поляків, 12,5% болгар.

Рід занять. Рівень освіти тісно корелює з родом занять, тому не випадково, що серед росіян найбільший відсоток спеціалістів з вищою і сер./спеціальною освітою - 21,3%, серед білорусів з таких - 15,3%, поляків - 17,0% і болгар - 9,2%. Наступні місця посідають службовці і кваліфіковані робітники. Причому, якщо службовців серед опитаних росіян - 14,0%, білорусів - 12,7% і поляків - 10,9%, то серед болгар їх лише 4,6%. Щодо кваліфікованих робітників, то найменший їх відсоток також серед болгар - 8,6%. У той же час, як серед білорусів - 14,0%, серед поляків - 13,6% і росіян - 12,7%. Помітного виокремлення набула у болгар доля різноробочих - 12,5% (на фоні 5-6% у росіян, білорусів, поляків). До того ж серед них спостерігається і найбільший відсоток підприємців - 7,2% (порівняно: серед росіян - 6,0%, білорусів - 28,2%, поляків - 4,1%). Досить висока питома вага пенсіонерів серед опитаних етносів (росіян - 24,7%, білорусів - 28,2%, поляків - 27,2%, болгар - 19,7%), домогосподарок - серед болгар (15,1%) і безробітних - серед поляків (8,8%) та болгар (7,9%). Причому переважна більшість росіян (37,1%), білорусів (37,3%) і поляків (38,1%) віддають перевагу праці у державному секторі, тоді як болгар (23,0%) - у приватному. Втім, приватний сектор приваблює також і 14,6% росіян та 12,7% болгар, чого не можна сказати про поляків (лише 6,8%). Разом з тим у колективному секторі працюють 10,6% росіян, 13,3% білорусів, 10,9% поляків і 19,5% болгар.

Місце проживання. Більшість опитаних росіян (86,1%), білорусів (72,0%) і поляків (90,5%) проживають в обласних центрах. У той же час як у сільській місцевості мешкають 6,6% росіян (стільки ж у районних центрах та інших містах) 8,2% поляків і 26,7% білорусів. Деяка інша розкладка спостерігається у болгар: в районних центрах (інших містах) проживають 43,4% опитаних, у сільській місцевості - 36,7% і селища міського типу - 19,1%.

Національний склад сімей. Моноетнічні сім'ї з-поміж опитаних росіян складають 51,7%, білорусів

- 22,1%, поляків - 30,6% і болгар - 41,6%. Змішаних сімей найбільше серед білорусів - 74,5%, ненабагато їм поступають поляки - 65,3%, серед болгар таких сімей - 52,3% і росіян - 43,7%.

Резюме. На підставі узагальнення наведених даних можна дати наступні характеристики вибіркової сукупності росіян, білорусів, поляків, болгар. Більшість опитаних росіян, білорусів і поляків складають жінки, у болгар - чоловіки. За віком практично всі етнічні спільноти представлені досить рівно: середній вік опитаних росіян - 44 роки, білорусів і болгар - 45 років, поляків - 47 років. Найбільш високий рівень освіти мають респонденти-росіяни, наступні місця поділяють білоруси, поляки, болгар. Останні поступають іншим етнічним групам і за кількістю спеціалістів з вищою, сер./спеціальною освітою, службовців, кваліфікованих робітників, особливо в порівнянні з росіянами, які є лідерами у цих позиціях. Безумовно, дає ознаки місце проживання і росіян (переважно - обласні центри) і болгар (в сільській місцевості мешкають близько 37% опитаних). Серед росіян і болгар більше поширені моноетнічні сім'ї, а серед білорусів і поляків - змішані.

2. Оцінка росіянами, білорусами, поляками і болгарами сучасної етнополітичної ситуації в Україні та їхній інформаційний інтерес

Аналізуючи думку росіян, білорусів, поляків і болгар щодо етнополітичної ситуації в Україні важливо відзначити наступний факт. Запропоновані респондентам судження (що мають різноманітні варіанти розвитку сценарію) дозволяють водночас виявити їхнє ставлення до проблеми збереження самобутності культури етнічних спільнот в сучасних умовах. Причому спостерігаються дуже цікаві речі. Наприклад, 64,8% опитаних поляків і 53,0 болгар вважають, що сьогодні в Україні збереження самобутності культури етнічних спільнот стало можливим, але багато що залежить від них самих та їхніх організацій (додаючи до цього, що на думку 19,3% респондентів-поляків і 19,2% болгар для даного процесу в Україні починають створюватися відповідні передумови). У порівнянні з попередньою, позиція майже половини опитаних росіян і білорусів нагадує позицію «скаржника». 13,4% респондентів-росіян і 29,9% білорусів вважають, що в тій ситуації, яка нині існує в Україні зберегти самобутність культури етнічних спільнот практично неможливо. А, скажімо, на думку 30,9% опитаних росіян і 16,0% білорусів зараз в Україні не виключені спроби при умові українізації етнічних спільнот. Хоча, разом з тим, треба віддати належне тій частині респондентів, що усвідомили необхідність активізації самих етнічних спільнот та їхніх організацій. Серед респондентів-росіян таких 36,9, а серед білорусів - 38,9%.

Враховуючи, що опитані етнічні спільноти проживають на території України, цілком доречним є аналіз даних, що відбивають інтерес респондентів до інформації про життя України в цілому. І як виявляється 49,7% опитаних росіян таку інформацію вважають цікавою, але не більше - ніж якусь іншу інформацію, щоправда для 35,1% вона є дуже цікавою. Саме такої думки дотримуються і білоруси (відповідно, 48,0% і 36,0%) і тільки 8% з-поміж них і стільки ж респондентів-росіян даній інформації практично не приділяють уваги. Помітно виокремлюються у цьому плані респонденти-поляки. Для 65,3% опитаних інформація про життя в Україні є дуже цікавою (25,2%, не бачать її переваг порівняно з іншою інформацією). А, скажімо, половина респондентів-болгар навпаки, не виділяють даної інформації з-поміж іншої, хоча 21,9% опитаних вельми зацікавлені у ній.

Резюме: 1) Аналізуючи оцінки респондентів щодо сучасної етнополітичної ситуації в Україні слід відзначити, що в процесі збереження самобутності культури етнічних спільнот, поляки і болгар вважають за доцільне більше покладатися на власні сили. У той час як росіяни і білоруси (так принаймні здається не проти пошуку „винного“). 2) Дані опитування показують, що більшість респондентів з опитаних етнічних спільнот тією чи іншою мірою цікавляться інформацією, що стосується життя України в цілому.

3. Матеріальне становище росіян, білорусів, поляків і болгар

За даними опитування, більшість респондентів оцінюють своє матеріальне становище в основному, починаючи з середнього його рівня і далі по низхідній (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1. Оцінка респондентами матеріального становища своєї сім'ї (%)

Етнічні спільноти	Дуже добре	Добре	Середнє	Погане	Дуже погане
Росіяни	-	5,3	51,0	29,1	14,6
Білоруси	-	4,7	52,7	33,3	9,3

Поляки	-	6,8	33,3	37,4	22,4
Болгари	-	2,0	32,2	61,2	4,6

Причому опитані росіяни і білоруси помітно виокремлюються з-поміж інших спільнот за середнім рівнем матеріального становища своєї сім'ї, хоча це й не виключає значної долі тих, хто оцінює останнє як погане (відповідно 29,1 і 33,3) і дуже погане (відповідно 14,6% і 9,3%). Втім, більш диференційованими виявилися поляки, саме серед них більшість респондентів вказали на добре матеріальне становище (6,8%) і більшість - на дуже погане (22,4%). У той час, як переважна частина опитаних болгар (61,2%) вважають матеріальне становище своєї сім'ї поганим. Виходячи з такого сімейного прибутку, на що реально можуть розраховувати люди? Як виявляється, 23,2% респондентів-росіян вважають, що грошей їм вистачає, хоча й зайвих не буває. Це при тому, що 41,1% - скаржаться на постійну їхню нестачу, а 35,8% зіткнулися з ситуацією, коли вдається лише зводити кінці з кінцями. Білоруси й болгары представляють майже однакову долю (близько 20%) достатньо забезпечених, щоправда більшість опитаних можуть лише зводити кінці з кінцями (відповідно 42,0% і 34,9%), відчуваючи постійну нестачу грошей (38,7% і 44,1%). І в цьому відношенні не є виключенням поляки, 55,9% опитаних відзначають, що грошей їм постійно не вистачає, 29,7%, що вдається лише зводити кінці з кінцями і тільки 13,8% вважають існуючий матеріальний прибуток сім'ї цілком достатнім для себе.

Резюме. За результатами опитування, матеріальний добробут сім'ї практично всіх розглянутих етнічних спільнот сягає від середнього його рівня до нижчих щаблів (останнє більш стосується поляків і болгар). Безумовно, що за такої ситуації значна частина респондентів змушена багато в чому собі відмовляти, постійно стикаючись з фактами нестачі грошей і нужденним існуванням.

4. Етнічні спільноти та влада: механізми взаємодії

Якщо розглянути види допомоги, що їх, на думку респондентів, здатна надати етнічним спільнотам офіційна влада України, то розподіл останніх стосовно кожної із спільнот набуває певних відмінностей:

Росіяни	%
Забезпечення матеріальної підтримки	44,3
Забезпечення безпосереднього контакту з родичами, що проживають за кордоном	39,6
Збереження етнічної мови та етнічної культури	29,5
Захист громадянських прав та свобод	24,2
Допомога з переселенням на етнічну батьківщину	3,4

Білоруси	%
Забезпечення безперешкодного контакту з родичами, що проживають за кордоном	44,1
Забезпечення матеріальної підтримки	34,5
Захист громадянських прав та свобод	27,6
Збереження етнічної мови та етнічної культури	8,3
Допомога з переселенням на етнічну батьківщину	4,8

Поляки	%
Збереження етнічної мови та етнічної культури	51,0
Забезпечення матеріальної підтримки	37,2
Захист громадянських прав та свобод	35,2
Забезпечення безперешкодного контакту з родичами, що проживають за кордоном	25,2
Допомога з переселенням на етнічну батьківщину	11,0

Болгари	%
Захист громадянських прав та свобод	47,7
Забезпечення безперешкодного контакту з родичами, що проживають за кордоном	27,8
Забезпечення матеріальної підтримки	18,5
Збереження етнічної мови та етнічної культури	15,2
Допомога з переселенням на етнічну батьківщину	2,6

Як бачимо, кожна з зазначених етнічних спільнот, покладаючись на допомогу офіційної влади, на перший план висуває найбільш пекучі проблеми. Для респондентів - росіян - це забезпечення матеріальної допомоги, білорусів - забезпечення безперешкодного контакту з родичами, що проживають за кордоном, поляків - збереження етнічної мови та етнічної культури, болгар - захист громадянських прав та свобод. Але це стосується бачення респондентами можливих видів допомоги власне з боку держави. У реальній ситуації картина виглядає зовсім іншою. Так, серед опитаних росіян 66,2% розраховують лише на власні сили і 30,5% на підтримку родичів і друзів, хіба що 11,3% усе ж таки пов'язують надію з підтримкою держави. У той же час білоруси і болгар практично не сподіваються на державну допомогу. Вони покладаються в основному на власні сили, знання та вміння (відповідно 74,5% і 55,6%) та на підтримку родичів і друзів (відповідно 30,9% і 39,1%). Дещо іншою є думка поляків. Хоча 61,9 респондентів покладаються на власні сили і 20,4% - на підтримку родичів і друзів, та 23,8% не втрачають надії на допомогу з боку церкви, 10,9% - з боку держави і 9,5% - з боку урядових органів етнічної батьківщини.

Резюме. За даними опитування, усі без винятку представники досліджуваних етнічних спільнот при вирішенні зловбодених життєвих проблем розраховують переважно на власні сили та допомогу з боку близького оточення (родичів, друзів). Сподівання на державну підтримку (за їх домінуванням) у респондентів-росіян і білорусів мають скоріше прагматичний характер, у болгар - спрямованість на реалізацію демократичних принципів і у поляків - пов'язані з утвердженням власної етнокультурної ідентичності.

5. Можливості, які росіяни, білоруси, поляки і болгар сподіваються реалізувати у своєму житті

Безумовно, цікавими виявились результати ранжування можливостей, на які орієнтуються або сподіваються реалізувати у своєму житті представники кожної з опитаних етнічних спільнот.

Росіяни	%
Матеріальне забезпечення сім'ї	72,2
Благополуччя дітей	71,5
Міцна сім'я	41,7
Відсутність різкого соціального розшарування в суспільстві	26,5
Можливість підприємницької ініціативи	23,2
Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	19,9
Підвищення освітнього рівня	13,2

Білоруси	%
Благополуччя дітей	80,4
Матеріальне забезпечення сім'ї	72,3
Міцна сім'я	56,8
Відсутність різкого соціального розшарування в суспільстві	22,3
Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	15,5
Можливість підприємницької ініціативи	14,2

Поляки	%
Благополуччя дітей	67,6
Матеріальне забезпечення сім'ї	64,1
Міцна сім'я	42,1
Національно-культурне відродження	24,1
Можливість підприємницької ініціативи	20,7
Відсутність різкого соціального розшарування в суспільстві	14,5
Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	14,5

Болгари	%
Матеріальне забезпечення сім'ї	77,6
Благополуччя дітей	61,2
Міцна сім'я	42,1
Можливість підприємницької ініціативи	28,9
Відсутність різкого соціального розшарування в суспільстві	15,8
Підвищення освітнього рівня	13,8

Зрозуміло, аналізуються можливості, що найбільш значущі для респондентів, причому вражаючою є однаковість орієнтації останніх на сім'ю і дітей. Три перші позиції: благополуччя дітей, міцна сім'я і матеріальне забезпечення сім'ї (з деякою перестановкою місць) лідирують з постійним відривом від інших. Наступні позиції, хоча й не так яскраво виражені, проте виявились актуальними практично для всіх опитаних. Це стосується відсутності різкого соціального розшарування в суспільстві, створення рівних можливостей для всіх, підвищення освітнього рівня, можливості підприємницької ініціативи. Хіба що респонденти-поляки покладають ще певні надії на національно-культурне відродження.

Резюме. Аналізуючи можливості, що на них орієнтуються у своєму житті росіяни, білоруси, поляки і болгари слід відзначити, що в умовах загальної нестабільності у суспільстві сім'я (її матеріальний добробут) і благополуччя дітей стають найважливішими цінностями для людей, помітно відтискуючи усі інші проблеми.

6. Правова захищеність росіян, білорусів, поляків, болгар та їхнє ставлення до представників інших національностей

За даними опитування, надто відчутного утиску, дискримінації власних прав та інтересів не відзначила жодна з досліджуваних етнічних спільнот. І якщо, скажімо, респонденти-росіяни, поляки і болгари вказують, що такі випадки (хоча і рідко), але все ж таки траплялися з ними як представниками певних етнічних спільнот (відповідно 23,8%, 33,6%, 43,7%), то 92,0% опитаних білорусів вважають, що для них проблема дискримінації взагалі неактуальна. Втім, респонденти, які так чи інакше зіткнулися з випадками дискримінації вказують і на конкретні сфери, де це явище частіше за все мало місце. З погляду росіян - у культурі (22,8%), у політиці (17,4%), в освіті (10,9%). Поляки, я правило, випадки дискримінації пов'язують із релігійною сферою (28,6%), з культурою (18,5%), політикою (16,8%), освітою (12,6%). Для респондентів-болгар найбільш вразливою виявилась сфера освіти (27,3%), хоча, на їх думку, дане явище не минуло культури (15,2%) і політики (12,9%). Причому респонденти-росіяни відзначають, що найчастіше з випадками національної нетерпимості вони зіткнулися у передачах радіо і ТБ (27,2%), у публічних виступах політиків та громадських діячів (21,1%), у громадських місцях (11,4%) і на сторінках газет і журналів (10,5%). Більшості опитаних білорусів (82,4%) не приходилося зіткнутися з проявами національної нетерпимості, а якщо це й траплялось, то скоріше за все мало епізодичний характер. Поляки у цьому плані більш категоричні, вказуючи на випадки національної нетерпимості у виступах політичних та громадських діячів (18,9%), у громадських місцях (18,0%), у спілкуванні з сусідами (17,2%), а також, на роботі (15,6%), Болгари вважають найбільш вразливими громадські місця (46,2%), відзначаючи, водночас, прояви національної нетерпимості у публічних виступах політичних та громадських діячів (18,9%), у спілкуванні з сусідами (14,0%) і на сторінках газет та журналів (12,6%). Це, що стосується оцінки росіянами, і білорусами, поляками і болгарками свого

самопочуття в іноетнічному середовищі. А як при цьому виглядає їх толерантне ставлення до інших етносів (йдеться про можливий ступінь близькості: від члена сім'ї до мешканця певного населеного пункту).

Як виявляється, частіше за все члени сім'ї бажають бачити представників свого етносу, хоча, наприклад, не проти українців 45,3 опитаних росіян, 37,0% - білорусів і 39,9% поляків. А, скажімо, 53,4% білорусів хотіли б, щоб членами їхньої сім'ї були росіяни. У цілому ж, найбільшу толерантність до інших етносів, серед опитаних спільнот, демонструють росіяни, не набагато їм поступаються білоруси й поляки (щоправда, вони різняться за ступенем близькості). Більш обережними у своєму ставленні до інших етносів виявились болгар. Звичайно, декого з етносів вони не проти бачити мешканцями свого населеного пункту, але не вважають необхідними більш близькі стосунки з ними (скажімо, з греками, грузинами, кримськими татарами, євреями). Тобто, якогось відверто негативного ставлення респондентів до інших етносів не виявлено, за винятком хіба що циган, яких більшість опитаних не хотіли б бачити, навіть, мешканцями свого населеного пункту.

Резюме. Результати опитування свідчать, що росіяни, білоруси, поляки і болгар лише іноді стикаються з фактами дискримінації (утиску) своїх прав та інтересів. Причому частіше за все вони пов'язують їх з виступами політичних і громадських діячів, засобами масової інформації. Хоча, наприклад, серед опитаних поляків і болгар прояви національної нетерпимості, як правило, відбуваються на ґрунті міжособистісних стосунків. Найбільш толерантними серед опитаних спільнот є росіяни. Ненабагато їм поступаються білоруси і поляки. Болгари демонструють певну вибірковість стосовно окремих етносів, що звичайно відбивається на загальному рівні їхньої толерантності.

7. Міграційні настрої росіян, білорусів, поляків і болгар

За результатами опитування, міграційні настрої респондентів набули певних особливостей прояву майже в кожній із розглянутих етнічних спільнот (див. табл. 7.1).

Таблиця 7.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Наскільки широко розповсюджені у Вашій спільноті міграційні настрої, що пов'язані з переїздом на етнічну батьківщину?“ (%)

Етнічні спільноти	Достатньо широко	Незначно	Таких настроїв не спостерігається	Важко сказати
Росіяни	9,9	33,1	39,7	17,2
Білоруси	6,0	22,1	39,6	32,2
Поляки	21,1	33,1	21,1	24,6
Болгари	4,7	22,0	45,3	28,0

Як бачимо, дана проблема виявилась досить непростою для респондентів. Про це, зокрема, свідчить доля опитаних, що не змогли з впевненістю охарактеризувати стан міграційної ситуації у своїх спільнотах, передовсім це стосується білорусів (32,2%), болгар (28,0%), поляків (24,6%). Щоправда 21,1% респондентів-поляків вважають достатньо поширеними в їхній спільноті міграційні настрої, враховуючи ще 33,1% опитаних, на думку яких, подібні настрої так чи інакше мають місце (у цьому плані до них приєднуються і росіяни). Дещо стабільнішими виглядають болгар, 45,3% респондентів не зіткнулися з проявами міграційних настроїв у своїй спільноті. Такої ж думки дотримуються близько 40% росіян і білорусів.

Резюме. Виходячи з оцінок респондентів щодо стану міграційної ситуації в їхніх спільнотах, слід відзначити, що найбільший потяг до міграції зафіксований у поляків. У протизвагу їм досить значна частина опитаних болгар, наприклад, дотримуються протилежної думки, а саме, що подібних настроїв в їхній спільноті не спостерігається. Респонденти-росіяни і білоруси не виключають можливих установок на міграцію представниками їхніх спільнот.

8. Етномовна ситуація

В дослідженні соціокультурного потенціалу росіян, білорусів, поляків і болгар суттєвого значення набуває інформація, що стосується мовної орієнтації і мовної поведінки етносів. Причому йдеться як про офіційну (українську), так і їхню рідну мову, виходячи з того, що держава гарантує вільний

розвиток, використання і захист мов етнічних меншин, які проживають на території України. Проте, як виявляється ступінь володіння рідною мовою зазначеними етносами досить різний (див. табл. 8.1).

Таблиця 8.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Якою мірою Ви володієте рідною мовою?“ (%)

Етнічні спільноти	Цілком вільно	У розмові зазнаю певних труднощів	Розумію, але не говорю	Не володію
Росіяни	96,7	1,3	0,7	1,3
Білоруси	23,3	20,0	38,7	18,0
Поляки	53,7	24,5	19,7	2,0
Болгари	72,1	19,9	6,6	1,3

Найбільш вільне володіння рідною мовою демонструють росіяни (96,7%). Пояснювати цей факт, мабуть, немає сенсу, враховуючи, що російська мова свого часу взагалі була державною мовою. Друге місце посідають болгари, цілком вільно володіють рідною мовою 72,2% опитаних. Певною мірою поступаються їм поляки (53,7%) та з-поміж усіх помітно виокремлюються білоруси, вільно володіють рідною мовою лише 23,3% респондентів. Хоча 38,7% опитаних розуміють мову, а 20,0% вказують на деякі труднощі в розмові. Втім, останній момент відзначають 24,5% респондентів-поляків і 19,9% болгар.

Показово, що ступінь володіння рідною мовою певною мірою позначився і на тлумаченні респондентами даного компоненту духовної культури. Так, зокрема, росіяни, у яких немає проблем з рідною мовою у більшості своїй (48,3%) вважають, що це мова, якою вони мислять і можуть вільно спілкуватися. У той час, як 45,2% опитаних поляків, 42,4% болгар і 41,3% білорусів пов'язують її передовсім зі своєю національністю. А на можливість мислення і спілкування рідною мовою вказують вже 34,9% респондентів-поляків, 34,4% болгар і 32,7% білорусів. Серед інших позицій, поляки (22,6%), болгари (17,9%) і білоруси (16,0%) віддають належне розумінню рідної мови, як мови своїх батьків. Зрозуміло, що багато які мовні проблеми безпосередньо пов'язані з умовами їх розв'язання. Так, зокрема, відповіді росіян свідчать про те, що для них вивчення рідної мови не є проблемою, її можна вивчати і в дошкільних закладах, і в національних школах, не говорячи вже про сім'ю. Навіть той факт, що 49,9% опитаних росіян не бачать необхідності у вивченні рідної мови можна пояснити поширеними можливостями її опанування, що знімають зайві турботи.

Дещо іншою виглядає ситуація у білорусів. Можливість вивчення рідної мови 36,5% опитаних пов'язують з сім'єю. Проте 58,1% респондентів не вважають за необхідне вивчення рідної мови. Враховуючи досить низький ступінь володіння нею, це може бути свідченням відсутності і умов для її вивчення, і перспектив, з нею пов'язаних. Втім, не виключено, що дають ознаки наслідки введення офіційної двомовності в Республіці Білорусь. Тим більше, що серед опитаних поляків, наприклад, аналогічної думки дотримуються лише 2,8% респондентів і трохи більше серед болгар (10,7%). Щоправда, можливості поляків щодо вивчення рідної мови значно більші: 58,6% опитаних вважають доступним її вивчення у національних школах, 24,1% - на факультативах, 35,2% - у дошкільних закладах і 13,1% - у сім'ї. Болгари з-поміж усіх інших можливостей вивчення рідної мови виділяють сім'ю - 59,3% опитаних. Мабуть через відсутність умов доступність вивчення рідної мови у національних школах, на факультативах вказали близько 10-15%. Мовна ситуація починає більш-менш прояснюватися з подальшим аналізом мовної поведінки етносів. Той факт, що 98,7% росіян спілкуються в сім'ї рідною (російською) мовою, мабуть, не потребує коментарів. Проте, багато що прояснюється стосовно білорусів, 92,7% опитаних спілкуються в сім'ї російською мовою (рідною - білоруською лише 2,0%). Дещо відрізняється ситуація спілкування у поляків і болгар. Рідною мовою спілкуються 33,3% респондентів-поляків (33,3% - українською і 15,6% - російською). Серед опитаних болгар 39,5% спілкуються в сім'ї рідною мовою, а 29,4 - російською. Причому по-різному, в залежності від обставин спілкуються відповідно 38,8% поляків і 33,6% болгар. Безумовно, на їхній мовній поведінці позначився вплив російської мови, як мови міжнародного спілкування (і минулої державної мови), а також місце проживання (мається на увазі, передовсім, мовне оточення). Разом з тим, вищенаведені причини є певною підставою для з'ясування ступеня володіння опитаних етносів українською мовою (див. табл. 8.2).

Таблиця 8.2. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Якою мірою Ви володієте

українською мовою?" (%).

Етнічні спільноти	Цілком вільно	У розмові зазнаю певних труднощів	Розумію, але не говорю	Не володію
Росіяни	22,5	36,4	31,8	9,3
Білоруси	12,0	18,7	45,3	24,0
Поляки	86,4	9,5	3,4	0,7
Болгари	3,3	14,6	48,3	33,8

Як бачимо, з-поміж усіх опитаних етносів найкраще володіють українською мовою поляки - 86,4% респондентів цілком вільно. Найгірше - болгари (лише 33% опитаних можуть похвалитися вільним її володінням), щоправда 14,6% вказують на труднощі при розмові, а 48,3% - розуміють українську мову, хоча й не говорять нею. У мовній поведінці білорусів спостерігається переважання пасивної форми (45,3% опитаних тільки розуміють мову), додаючи до цього значну долю тих, хто взагалі не володіє нею (24,0%). Порівняно з білорусами росіяни більш повно залучені до української мови, про що свідчить домінування активних форм мовної поведінки. У контексті вищенаведених даних цікавою уявляється думка респондентів щодо доцільності одержання освіти їхніми дітьми (онуками) рідною мовою (див. табл. 8.3).

Таблиця 8.3. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Як Ви вважаєте, чи є доцільним для Ваших дітей (онуків) одержання освіти рідною мовою?“ (%)

Етнічні спільноти	Так, безумовно	Ні, необов'язково	Важко сказати
Росіяни	85,4	7,3	7,3
Білоруси	12,	56,7	30,7
Поляки	74,0	16,4	9,6
Болгари	13,2	39,7	47,0

Необхідність одержання дітьми (онуками) освіти рідною мовою переконливіше за всіх доводять росіяни - 85,4% опитаних. Аналогічної думки дотримуються й більшість респондентів-поляків (74,0%), щоправда близько 17% не бачать в цьому необхідності. Картина набуває помітних змін з виявленням думки респондентів-білорусів і болгар щодо цього питання. Практично однотайною вона є, коли йдеться про доцільність одержання дітьми освіти рідною мовою (лише 12,7% опитаних білорусів і 13,2% болгар). Втім, білоруси ще більш категоричні (порівняно з болгарами) у протилежному - необов'язковості даного заходу (56,7%). Хоча, скажімо, серед болгар найбільша доля тих, хто не може остаточно визначитися з цього питання. І причин тому дійсно дуже багато, враховуючи зміни, що відбуваються зараз в українському суспільстві. Зважаючи надану обставину, стає само собою зрозумілим, що з актуалізацією розглянутого аспекту мовної ситуації загострюється й проблема, пов'язана із знанням української мови, як державної (див. табл. 8.4).

Таблиця 8.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Як Ви вважаєте, чи необхідне Вашим дітям (онукам) знання української мови?“ (%)

Етнічні спільноти	Так, безумовно	Ні, необов'язково	Важко сказати
Росіяни	70,2	20,5	9,3
Білоруси	49,3	23,3	27,3
Поляки	94,6	1,4	4,1
Болгари	43,3	19,3	37,3

Аналізуючи наведені дані не можна не помітити, що за рівнем усвідомлення необхідності знання дітьми української мови помітно випереджають усіх поляки - 94,6%. Друге місце посідають росіяни (70,2%), хоча 20,5% опитаних не бачать у цьому необхідності. Разом з тим, як і в попередньому випадку, за мовною орієнтацією знову таки виокремлюються білоруси і болгари. Щоправда, цього разу рейтинг української мови в них (порівняно з рідною мовою) значно вищий, хоча як і раніш зберігається досить великий відсоток респондентів, що з тих чи інших причин ще не вирішили для

себе цієї важливої проблеми.

Резюме. Результати опитування показали, що ставлення росіян, поляків і болгар до мовної проблеми досить неоднозначне. Це стосується як мовної орієнтації, так і мовної поведінки. Не виключно, дають взнаки різні стартові умови розвитку тієї чи іншої етнічної мови (скажімо, у росіян порівняно з іншими розглянутими етносами). Однак, якщо в цілому охарактеризувати дану мовну ситуацію, то можна помітити зрушення, що відбуваються зараз в етнічних спільнотах не лише стосовно рідної, але й української мов. Втім, більш усвідомлене ставлення до мовних проблем демонструють росіяни і поляки. Судження білорусів і болгар з цього питання не позбавлені впливовості цілого ряду чинників.

9. Етнічне самовизначення росіян, білорусів, поляків і болгар

Аналіз проблем, що стосуються етнічного самовизначення представників опитаних спільнот можна почати з ілюстрації даних, що відбивають вагомість елементів, характеризуючих їхню етнічну належність. Як виявляється, респонденти-росіяни переконані у безперечній важливості мови (80,0%), національності батьків (50,7%), релігії (30,7%), території проживання (26,7%), запису в паспорті (17,3%) та психологічних особливостей (14,0%). Респонденти-білоруси на перший план висувають національність батьків - 63,3%, хоча віддають належне значущості мови (49,3%), запису у паспорті (23,7%), території проживання (23,3%), психологічним особливостям (17,3%). У визначенні етнічної належності опитаних поляків безумовними лідерами є релігія (78,1%) і мова (73,3%), Проте вони не залишають осторонь національності батьків (61,6%) та психологічних особливостей (23,3%). Респонденти-болгари, поділяючи з іншими думку щодо важливості мови (84,8%) і національності батьків (44,3%), звертають увагу на роль зовнішності в усвідомленні своєї етнічної належності (29,8%). Зрозуміло, що визначаючи для себе найбільш суттєві елементи етнічної належності, респонденти водночас розглядають їх як непереборені компоненти усвідомлення етнічної спільності. Наприклад, для росіян спільність мови (91,3%) виявилась дійсно найсуттєвішою, хоча вони не заперечують важливості ролі народних традицій, звичаїв, обрядів (46,7%), літератури, мистецтва, фольклору (38,7%) загального історичного минулого (38,7%), віросповідання (25,3%), рідної землі (20,7%), національної кухні (17,3%). На думку респондентів-білорусів найбільш дійовим об'єднуючим началом є спільне історичне минуле (41,2%) посилене поняттям „рідна земля“ (36,5%), мовою (32,4%) та народними традиціями, звичаями й обрядами (24,3%).

Опитані поляки головний акцент переносять на віросповідання (79,8%), хоча й добре усвідомлюють об'єднуючу роль мови (63,9%), народних традицій (53,7%), загального історичного минулого (32,0%), літератури, мистецтва, фольклору (25,2%), рідної землі (21,8%). Цікаво, що респонденти-болгари, віддаючи належне важливості мови (80,9%) і вказуючи на неперебореність таких об'єднуючих елементів як національна кухня (52,6%) і народні традиції (36,2%) перші з-поміж інших опитаних особливу увагу звертають на риси характеру (28,3%). Втім, коли йдеться про збереження етнокультурних традицій в сім'ях як опитаних росіян, білорусів, поляків і болгар, то відчувається впливовість вище висловлених думок респондентів. Тому у спадкоємності етнокультурних традицій кожної з спільнот спостерігаються певні особливості, конкретно:

Росіяни	%
Спілкуються рідною мовою	77,2
Відзначають релігійні свята	49,7
Готують національні страви	49,0
Співають народні пісні	34,9
Додержуються народних звичаїв, традицій, обрядів	32,9
Розповідають народні казки, легенди	27,5
Обговорюють питання, пов'язані з національною культурою та історією	18,8

Білоруси	%
Готують національні страви	67,2
Співають народні пісні	30,5
Обговорюють питання, пов'язані з національною культурою та історією	28,9

Відзначають релігійні свята	25,8
Додержуються народних звичаїв, традицій, обрядів	14,8

Поляки	%
Відзначають релігійні свята	90,2
Додержуються народних звичаїв, традицій, обрядів	50,3
Готують національні страви	39,5
Спілкуються рідною мовою	24,5
Співають народні пісні	23,8
Розповідають народні казки, легенди	16,3

Болгари	%
Готують національні страви	82,2
Відзначають релігійні свята	62,5
Спілкуються рідною мовою	31,6
Співають народні пісні	29,6
Додержуються народних звичаїв, традицій, обрядів	27,6

Як бачимо, росіяни і поляки більш повно використовують усі можливі компоненти, здатні забезпечити спадкоємність їхньої етнічної культури. І якщо специфічність ідентифікації росіян і поляків обумовлюють мовний (у перших) і релігійний (у других) фактори, як домінуючі, то у білорусів і болгар стійко лідирує національна кухня. Причому у білорусів мовний компонент практично втратив (4,7%) свою роль в підтримці етнокультурних традицій, збіднівши тим самим існуючі можливості. До речі, у даному контексті цікавою є думка респондентів щодо маргінальної ситуації (яка передбачає поєднання різних культур) у змішаних сім'ях. І як виявляється, для спілкування на думку більшості опитаних (84,1% росіян, 81,5% білорусів, 62,7% поляків і 61,6% болгар) це не має ніякого значення. Більш того, 27,8% респондентів-болгар, 22,5% поляків, 17,8% білорусів та 12,6% росіян вважають, що таке поєднання культур робить життя більш наповненим і цікавим. Хоча, наприклад, 13,4% опитаних поляків і 10,6% болгар дотримуються протилежної думки, не виключаючи появи сімейних конфліктів. Враховуючи усі вищенаведені моменти цілком природним бачиться тепер аналіз відповідей респондентів на запитання „Ким, перш за все, Ви себе відчуваєте?“ Як з'ясувалось, окрім виправданої позиції громадянин України свою належність до певної етнічної спільноти підтверджують 16,6% опитаних росіян і 16,3% поляків, щоправда останні (37,4%) у першу чергу вважають себе усе ж таки віруючими людьми. Респонденти-білоруси і болгари більш схильні ідентифікувати себе з соціальною групою. А позицію „громадянин світу“ знайшла прихильників в основному серед росіян (16,6%).

Причому, коли мова заходить про причини, що іноді спонукають людей до зміни своєї національності, то виявляється, що майже всі респонденти схиляються до думки, що це робиться або з метою отримання громадянства іншої країни, або з метою еміграції в розвинуту країну Заходу. Щоправда 28,5% опитаних поляків пов'язують це з бажанням захистити себе від фізичного насильства, морального терору чи політичних переслідувань. І, нарешті, попередній аналіз власне виводить нас на одну з найактуальніших проблем сьогодення - відродження національної культури. І треба сказати, що не дивлячись на певні відмінності у поглядах респондентів, у розумінні ними саме цього процесу є багато спільного. По-перше, на увагу заслуговує усвідомлення практично всіма опитаними необхідності підвищення культури стосунків між людьми (у тому числі і різних національностей), про що свідчать відповіді респондентів-поляків (70,7%), білорусів (62,0%), росіян (54,7%), а також болгар (38,4%). Відродження національної мови - проблема, що найбільш турбує поляків (44,9%) і болгар (24,5%). Разом з тим, жодного сумніву у респондентів не викликає необхідність відродження національних традицій, на що вказали 38,1% опитаних поляків, 36,0% росіян, стільки ж білорусів, 23,8% болгар. Мабуть не можна не відзначити й того факту, що 55,1% респондентів-поляків пов'язують відродження національної культури з відродженням церкви, до них з цієї позиції приєднуються й 24,7% росіян. Проте, дуже прикро, що даний процес не сприймається опитаними в контексті загального процесу відродження української культури (питома вага прибічників такої точки зору складає десь 8-11%).

Резюме. В етнічному самовизначенні росіян, білорусів, поляків і болгар виявлена стійкість таких компонентів етнічної культури, як мова, народні традиції, звичаї, рідна земля; у поляків – це ще й стійкість конфесійних компонентів. Причому росіяни і поляки більш повно використовують (порівняно з білорусами і болгарами) можливі варіанти забезпечення спадкоємності цінностей етнічної культури. Водночас для респондентів не зовсім з'ясованими виявилися питання, пов'язані із співвідношенням соціальної й етнічної ідентичностей.

10. Реальні та бажані способи проведення вільного часу

Згідно рейтингу занять у вільний час першість, за їх частотою з-поміж респондентів, тримають:

- перегляд телепередач (кожного дня телепередачі дивляться 89,4% опитаних росіян, 92,0% білорусів, 89,3% поляків і 86,4% болгар);
- слухання радіо (кожного дня слухають радіо 68,0% опитаних росіян, 74,7% білорусів, 84,3% поляків і 67,5% болгар);
- читання преси (росіяни: 41,1% щодня і 50,3% щотижня, білоруси, відповідно: 46,3% і 38,9%, поляки: 47,9% і 37,9%, болгар: 25,7 і 53,9%);
- читання художньої літератури (росіяни 35,1% щодня і 37,7% щотижня, білоруси, відповідно: 30,3% і 40,7%, поляки: 34,1 і 25,9%, болгар: 20,9 і 40,4%).

Розподіл наступних видів занять здебільшого переміщується в площину позиції „практично не займаються“, щоправда з деякими варіаціями. Візьмемо, наприклад, такий вид заняття як відвідування кіно. Негативну відповідь дали 80,0% респондентів-росіян, 78,7% - білорусів, 64,0% - поляків і 77,0% - болгар, інші, якщо й відвідують кіно, то дуже рідко. Дещо іншою виглядає ситуація з відвідуванням театру. Скажімо, 91,1% опитаних болгар практично не відвідують цього закладу культури, у той час, як серед поляків таких лише 44,5% (40,9% - щорічно, 13,1% - щомісяця). Втім майже не відвідують театру 47,9% респондентів-білорусів (14,8% - щорічно) і 64,2% росіян (31,8% - щорічно). Картинні галереї, художні виставки, концерти також практично ніколи не відвідують 68,9% опитаних росіян, 73,3% білорусів і 62,5% болгар (відповідно, 21,5%, 21,3% і 30,9% - щорічно). Хоча серед поляків таких лише 39,3%, 40,0% опитаних роблять це щорічно і 18,5% - щомісяця. Майже аналогічна картина спостерігається стосовно відвідування музеїв. Майже ніколи їх не відвідують 74,2% респондентів-росіян, 74,7% - білорусів і 63,2% болгар (відповідно, 23,2%, 20,7% і 28,9% - щорічно). І знову таки виокремлюються з-поміж інших поляки, щорічно відвідують музеї - 38,1% опитаних, а 17,2% - щомісячно (41,8% - взагалі не відвідують). Щодо відвідування клубів, будинків культури, то активність поляків у цьому плані (17,3% - щорічно, 9,8% - щомісяця, 8,3% - щотижня) розділяють болгар (15,8% - щорічно, 21,1% - щомісяця і 11,2% - щотижня). Респонденти-росіяни і білоруси виявились менш активними, не відвідують клубів, будинків культури, відповідно, 76,8% і 68,7%, щоправда 20,0% білорусів відвідують їх щорічно. Помітно скорочується доля респондентів з тих видів занять, що потребують їхнього безпосереднього, активного включення. Це стосується в першу чергу участі у художній самодіяльності, писання віршів, гри на музичних інструментах, занять прикладного характеру (карбування, різьба, вишивання і т. ін.). Наприклад, не приймають участі в художній самодіяльності 94,7% опитаних росіян, 92,7% білорусів, 78,8% поляків (11,7% - щотижня) і 86,1% болгар (10,6% - щорічно). Разом з тим, заняття, що мають прикладний характер, хоча й не набули помітного поширення серед опитаних росіян (74,2% - не займаються) білорусів (77,3%), поляків (71,8%), проте певною мірою цікавлять болгар, 12,6% респондентів витрачають на них час щорічно, 10,6 - щомісяця і 15,9% - щотижня.

Дещо схожою є ситуація з громадською роботою (це до питання варіативності). Понад 70% опитаних росіян, білорусів і болгар не займаються нею, а якщо дехто з них і займається, то дуже рідко на відміну від поляків, які приділяють більшу увагу цьому заняттю: 14,9% - щотижня і 10,4% - кожного дня. Немало часу респонденти віддають і слуханню музики. Щотижня її слухають 20,7% опитаних росіян, 22,7% білорусів, 30,4% поляків і 30,9% болгар; кожного дня: 34,7% росіян, 32,0% білорусів, 35,0% поляків і 22,7% болгар. Особливо активну участь у релігійному житті своєї спільноти приймають поляки і болгар. Так, серед опитаних поляків не відвідують католицького храму лише 4,2% опитаних, у той час, як 13,4% роблять це щомісяця, 59,2% - щотижня і 12,0% - кожного дня. Більшість респондентів-болгар відвідують церкву щорічно (39,1%), щомісяця (17,2%), кожного дня (12,6%). Водночас, не можна не відзначити наповнення занять вільного часу такими новими його видами, як комп'ютерні ігри та перегляд відеофільмів. І якщо перші (комп'ютерні ігри) не набули поширення серед респондентів (негативно відповіли 90,1% росіян, 87,3% білорусів, 84,7% поляків і 90,1% болгар), то відео більш настійливо проникає в культурне життя етносів. Скажімо, 19,2% опитаних росіян дивляться відео щотижня і 10,6% - кожного дня, 15,2% поляків - щотижня і 11,4% - кожного дня, 12,5% болгар - щотижня. Отже, після аналізу реальних способів проведення

вільного часу безумовно цікавою (і доцільною) є думка респондентів щодо бажаних варіантів його використання (див. табл. 10.1).

Таблиця 10.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Як би Ви хотіли проводити свій вільний час?“ (%)

Види занять	Росіяни	Білоруси	Поляки	Болгари
Частіше слухати класичну музику	16,1	9,7	18,8	7,6
Частіше слухати національні пісні	21,3	22,8	27,1	24,1
Більше часу приділяти аматорству (карбуванню, різьбі, вишиванню та ін.	5,3	12,4	14,6	16,6
Частіше слухати сучасні пісні і рок-музику	18,7	21,4	16,0	20,0
Більше часу приділяти участі у художній самодіяльності, фольклорних та танцювальних ансамблів	1,3	6,2	9,7	3,4
Більше уваги приділяти релігійному життю, жити в злагоді з релігійними нормами	16,0	8,3	54,2	25,5
Більше дивитися телепередачі	50,0	58,6	24,3	62,1
Частіше бувати в театрі на виставах з національною тематикою	18,0	13,1	28,5	4,1
Більше читати художньої літератури рідною мовою	33,3	9,7	39,6	5,5
Більше дивитися національно-історичних відеофільмів	18,7	8,3	27,1	9,0
Своєчасно отримувати і читати газети та журнали, що відбивають життя етнічної батьківщини	22,0	24,1	43,1	12,4
Частіше відвідувати художні виставки, картинні галереї, концерти	26,0	24,8	31,9	22,8
Частіше відвідувати будинки культури, дискотеки, вечори відпочинку	16,7	11,7	11,1	26,9
Частіше приймати участь у заходах національно-культурного центру	1,3	12,4	21,5	1,4

Як бачимо, поза конкуренцією залишається бажання респондентів (хіба що за винятком поляків) більше дивитися телепередач. А втім, виявляється ще одна особливість, а саме, з-поміж інших бажаних занять вільного часу верх беруть заняття з етнокультурною специфікою. У респондентів-росіян це вилилось у бажання більше читати художньої літератури рідною мовою (33,3%), частіше відвідувати художні виставки, картинні галереї, концерти (26,0%), своєчасно отримувати і читати газети та журнали, в яких йдеться про життя етнічної батьківщини (22,0%), частіше слухати національні пісні (21,3%). Майже аналогічні бажання висловлюють респонденти-білоруси. У той же час певне зміщення акцентів є характерним для культурної орієнтації поляків. Так, 54,2% респондентів бажали б більше уваги приділяти релігійному життю, 43,1% - своєчасно отримувати і читати газети й журнали з відомостями своєї етнічної батьківщини, 31,9% - частіше відвідувати художні виставки, картинні галереї, концерти, 28,5% - частіше бувати в театрі на виставах з національною тематикою, 27,1% - більше дивитися національно-історичних відеофільмів, 24,1% - частіше слухати національні пісні. Коло бажаних занять болгар помітно звужується. Окрім вказаного перегляду телепередач (62,1%), 25,5% респондентів бажали б більше уваги приділяти релігійному життю, 24,1% - частіше слухати національні пісні, або, скажімо, частіше відвідувати художні виставки, картинні галереї (22,8%) та будинки культури, вечори відпочинку (26,9%).

Резюме. Аналізуючи реальні способи проведення вільного часу росіянами, білорусами, поляками і болгарами, слід відзначити, що для всіх респондентів найбільш привабливим є індивідуальне й публічно-видовищне споживання культури. Заняття творчого плану (як, скажімо, художня самодіяльність, аматорство і т. ін.) не набули широкого розповсюдження, щоправда, порівняно з іншими, більшу увагу їм приділяють болгары і поляки. Останні ж виявилися і більш зануреними у релігійне життя. Бажані способи проведення вільного часу хоча й не дуже відрізняються від попередніх за своїм складом, проте демонструють помітне етнічне забарвлення.

11. Можливості реалізації культурних запитів росіян, білорусів, поляків і болгар

Дані опитування свідчать, що можливості респондентів щодо відвідування тих чи інших культурних установ у місцях їх постійного проживання досить великі (див. табл. 11.1).

Таблиця 11.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Які установи культури Ви можете відвідувати у Вашому населеному пункті?“ (%)

Види установ культури	Росіяни	Білоруси	Поляки	Болгари
Театр	78,0	58,3	76,9	4,0
Художня виставка, галерея	76,7	51,4	64,6	47,7
Музей	76,0	56,9	70,1	39,7
Філармонія, концертний зал	74,7	52,8	69,4	2,6
Кінотеатр	76,7	52,8	66,7	44,4
Клуб, дискотека	66,0	37,5	48,3	54,3
Будинок культури	68,0	68,1	41,5	70,9
Бібліотека	82,0	74,3	72,1	82,1
Церква (косяол, мечеть і т. ін.)	80,7	49,3	95,2	84,8
Художня студія, гуртки, об`єднання	53,3	23,6	39,5	35,8

Як бачимо, найкращі умови для задоволення власних культурних запитів мають росіяни і поляки. Дещо поступаються їм білоруси, а для респондентів-болгар не всі культурні установи виявилися доступними через відсутність останніх у місцях їх безпосереднього проживання (до речі, як і для долі сільських мешканців-білорусів). А якщо порівняти, наприклад, можливості задоволення релігійних запитів респондентів (за наявністю відповідних установ) з можливостями задоволення їхніх творчих потреб (за наявністю художніх студій, гуртків, об`єднань), то, безумовно, програють другі, що може свідчити про недостатню розвиненість останніх. Забезпеченість росіян, білорусів, поляків і болгар предметами культурного споживання. Набір предметів культурного споживання виявився майже типовим для опитаних етнічних спільнот, за винятком долі тих, що мають той чи інший предмет:

Росіяни	%
Кольоровий телевізор	94,7
Магнітофон, радіоприймач, програвач	90,1
Домашню бібліотеку (більш 100 книг)	76,8
Телефон	55,6
Кабельне телебачення	33,1
Відеомагнітофон	30,5
Персональний комп`ютер	6,0

Білоруси	%
Кольоровий телевізор	92,7
Магнітофон, радіоприймач, програвач	86,0
Домашню бібліотеку	70,0
Телефон	58,7
Відеомагнітофон	20,7
Кабельне телебачення	10,7
Персональний комп`ютер	5,3

Поляки	%
Кольоровий телевізор	87,7

Магнітофон, радіоприймач, програвач	78,1
Телефон	61,0
Домашню бібліотеку	53,4
Відеомагнітофон	22,6
Кабельне телебачення	4,8
Персональний комп`ютер	4,8

Болгари	%
Кольоровий телевізор	90,0
Магнітофон, радіоприймач, програвач	87,3
Домашню бібліотеку	30,7
Телефон	28,0
Відеомагнітофон	16,0
Персональний комп`ютер	2,0

Наведені дані показують, що забезпеченість респондентів кольоровими телевізорами, магнітофонами, радіоприймачами, програвачами досить висока. Багато хто з опитаних росіян, білорусів, поляків і болгар мають домашню бібліотеку, телефон. Не є рідкістю серед опитаних і відеомагнітофон. А стосовно кабельного телебачення, нерівномірності його розповсюдження можна зауважити, що воно значною мірою залежить від місця проживання респондентів. Втім, навіть такий ще незвичний для широкого загалу предмет культурного споживання як персональний комп`ютер починає з`являтися в переліку необхідного (на це вказують респонденти - росіяни, білоруси і поляки). Стан задоволеності росіян, білорусів, поляків і болгар участю у культурному житті своєї етнічної спільноти. Як виявляється, оцінити стан задоволеності власною участю у культурному житті своєї етнічної спільноти практично всім респондентам було не так вже й легко, про що свідчать отримані дані (%):

	Задоволені	Важко сказати	Незадоволені
Росіяни&	35,3	41,3	23,3
Білоруси	12,1	61,1	26,8
Поляки	26,7	43,8	29,5
Болгари	5,9	81,6	12,5

І хоча, дійсно, значній долі опитаних важко було визначити свою позицію з даного питання, та найбільш проблематичним це виявилось для білорусів і болгар. Тим більше, що задоволені своєю включеністю в культурне життя спільноти серед болгар складають лише 5,9%, а серед білорусів - 12,1%. У цілому ж незадоволених більше серед білорусів, поляків і болгар.

Резюме: 1) Аналіз даних опитування показав, що найбільші можливості для відвідування в своїх населених пунктах тих чи інших культурних установ мають росіяни і поляки. Білоруси і болгар особливо мешканці сільської місцевості з указаних причин не можуть повною мірою реалізувати деякі свої культурні запити. 2) За даними опитування не виявлено якихось суттєвих відмінностей щодо предметів культурного споживання, які є в наявності у респондентів. Не виключно, дають ознаки умови проживання та можливості, скажімо, росіян і болгар. Проте, в цілому спостерігається помітний потяг людей до надбань цивілізації. 3) Досить значна частина респондентів (зважаючи також на досить великий відсоток невизначених) не задоволені своєю участю в культурному житті спільнот. Деяке переважування в позитивний бік демонструють росіяни, але й воно настільки незначне (враховуючи долю незадоволених та невизначених), що не здатне суттєво вплинути на загальну тенденцію.